

3. માર્ગખાકીય સુવિધાઓ સુદૃઢ કરવી :

➤ પાણી, રસ્તા, વાહન- વ્યવહાર, સંદેશવ્યવહાર, ડેનેજ,
સેનિટેશન જેવી સુવિધાઓ શહેરના છેવાડાના લોકોને
પૂરતા પ્રમાણમાં મળી રહે તેવી ખૂબ મજબૂત
માર્ગખાકીય વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. હવે, તો સરકારે
સ્માર્ટ સિટીની યોજના પણ અમલમાં મૂકી છે.

➤ વળી ઝૂંપડપદ્ધીમાં રહેતા ગરીબો અને નબળા વર્ગો માટે
રહેઠાણની સુવિધાઓ ઉલ્લેખ કરવાના પ્રયાસો સરકારે
ચાલુ કર્યાં છે.

4. શિક્ષણ અને આરોગ્યની સુવિધાઓ :

➤ શહેરના ગરીબ અને શ્રમિક વર્ગને શિક્ષણ અને આરોગ્યની
અત્યંત આધુનિક સવલતો સહેલાઈશી સસ્તા દરે મળી
રહે, તો શહેરીકરણની સમસ્યા હળવી બની શકે.

5. ગૃહ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો વિકાસ :

► શહેરમાં ગૃહ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો વધુ વિકાસ કરવામાં આવે, તો આર્થિક અસમાનતા ઘટે છે. જેથી શહેરીકરણની આર્થિક-સામાજિક અસમાનતાની અસરો હળવી બનાવી શકાય.

6. ગામડાંમાં પાયાની સુવિધાઓનો વિકાસ :

➤ ગામડાઓમાં શિક્ષણ, આરોગ્ય, વાહનવ્યવહાર,
સંદેશવ્યવહાર, રસ્તા, વીજળી, સિંચાઈ વગેરે
પાયાની સુવિધાઓને વધુ ને વધુ સજ્જ
બનાવવામાં આવે, તો શહેરો પરનું વસ્તીનું ભારણ
ઘટશે અને શહેરીકરણની સમસ્યા હળવી થશે.

7. વહીવટી-વ્યવસ્થા મજબૂત કરવી :

➤ શહેરીકરણને કારણે શહેરમાં અનેકવિધ પ્રશ્નો ઉભા થતાં કાયદો અને વ્યવસ્થાની સ્થિતિ નબળી પડે છ. આ પરિસ્થિતિમાં બદલાવ લાવવા વહીવટી-વ્યવસ્થા ખુબ મજબૂત બનાવી વહીવટી સંકલનનો અભાવ દૂર કરી સુશાસનની પરિસ્થિતિ ઉભી કરવામાં આવે, તો શહેરીકરણની સમસ્યા હળવી બની શકે.

(3) ટ્રેક નોંધ લખો : પેટ્રોલિયમ

- પેટ્રોલિયમ પેદાશ ઊર્જાનો એક મહત્વનો સોત છે. વાહનના ચાલક બળ તરીકે મહત્વનાં છે અને અધતન ટેકનોલોજી મુજબ ઉત્પાદન કરવા તે જરૂરી છે.
- ઔદ્યોગિકરણની ઝડપ, વાહનવ્યવહારનો ઝડપી વિકાસ વગેરેને કારણે પેટ્રોલિયમ પેદાશની માંગ ઉત્તરોત્તર વધતી જ ગઈ છે.

- ભારતમાં પ્રોલિયમ પેદાશોનો જશ્શો ખૂબ જ મર્યાદિત હોવાથી તેની આચાતો દ્વારા તેની માંગને સંતોષવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છ.
- ભારતમાં સૌપ્રથમ અસમમાં તેલના બંડારો પ્રાપ્ત થયા હતા.

➤ દેશમાં ખનીજ તેલ મેળવવાના પ્રયાસો ઘનિષ્ઠ
બનાવવા 1959માં Oil and Natural Gas
Commission Ltd.ની સ્થાપના કરવામાં આવી.
હાલમાં સરકારે તેને નિગમ બનાવી Oil and
Natural Gas Corporation Ltd. નામ આપ્યું છે.

- ONGCએ ગુજરાતમાં કડી, કલોલ, અંકલેશ્વર વગેરે જગ્યાએ તેલના ભંડારો શોધી કાઢ્યા છે. તેમજ ખનીજ તેલ મેળવવા મુંબઈના દરિયામાં તરતું પ્લોટફોર્મ ઊભું કરવામાં આવ્યું છે.
- ખનીજ તેલ મેળવવાના પ્રયત્નો કરવા છતાં હાલમાં વિશ્વના કુલ જથ્થામાં ભારતનો હિસ્સો માત્ર 0.4% જ છે.

- પેટ્રોલિયમનો જશ્ચો મર્યાદિત વર્ષે જ ચાલે તેટલો હોવાથી ઉજ્જાના વૈકલ્પિક સોત માટે સંશોધન કાર્યક્રમો માટે ભારત સતત પ્રોત્સાહન આપી રહ્યું છે.
- ઉજ્જાનો વૈકલ્પિક સોત છે કુદરતી ગોસ. જેનો ઉપયોગ વિદ્યુત- મથકોમાં, રાંધણા ગોસમાં, વાહનના ચાલક બળ તરીકે થાય છે.

- ભારતનો ગોસનો કુલ જથ્થી પણ હાલમાં વિશ્વના
કુલ જથ્થાના માત્ર 0.5 % જ છ.
- કુદરતી ગોસનો ઉપયોગ પર્યાવરણ પ્રદૂષણમાં
નોંધપાત્ર ઘટાડો કરે છ. તેવું માનવામાં આવે છ,
તેથી તેને પર્યાવરણમિત્ર ગણવામાં આવે છ.

(4) શિક્ષણનું મહત્વ જણાવો.

- શિક્ષણ આર્થિક વિકાસને અસર કરતું સૌથી મહત્વનું પરિબળ ગણાય છે. તેનું મહત્વ નીચે પ્રમાણે છે :
 - શિક્ષણ દ્વારા વ્યક્તિ વધુ જ્ઞાન મેળવે છે. પરિણામે તેનું જીવનધોરણ સુધરે છે.
 - શિક્ષણ વ્યક્તિમાં વિચારોના આદાન-પ્રદાનની શક્તિ વિકસાવે છે અને એક નવો આત્મવિશ્વાસ ઊભો કરે છે.

- શિક્ષણ દ્વારા વ્યક્તિ જીવન જીવવાની સાનુકૂળ પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરી શકે છે.
- શિક્ષણ દ્વારા સમાજનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાંથી મળતી વિકાસની તકોનો ઉપયોગ કરવા માટે વ્યક્તિ સક્ષમ બને છે.
- શિક્ષણ અને તાલીમ દ્વારા શ્રમિકોની ઉત્પાદકતા વધારી શકાય છે.

- ટેકનોલોજીના શાન, નાણાકીય સહાય અંગેની માહિતી વગેરે દ્વારા બજાર-પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરી, ખેડૂતોની ઉત્પાદકતા વધારી શકાય છે.
- અસરકારક શિક્ષણ દ્વારા વ્યક્તિઓમાં સામાજિક સક્રિયતા વધારી શકાય છે.

- શિક્ષણ દ્વારા વ્યક્તિને પર્યાવરણથી થતા નુકસાન
વિશે સમજવી શકાય છે.
- શિક્ષણ દ્વારા સ્વચ્છતા તથા આરોગ્ય-વિષયક
જાગૃતિ લાવી શકાય છે.

(5) ભારતમાં રેલવેના વિકાસ અંગે ટ્રંક નોંધ લખો.

- વાહનવ્યવહાર ક્ષેત્રે વિશ્વમાં રેલવેનો વિકાસ કાંતિકારી ગણાય છે. ભારતમાં રેલવેનો વિકાસ બ્રિટિશરોએ તેમનાં આર્થિક હિતોને જગવવા માટે કચ્ચો હતો.
- અંગ્રેજોના શાસન દરમિયાન ભારતમાં રેલવેનો પ્રારંભ 16 એપ્રિલ, 1853ના રોજ મુંબઈ અને થાણા વચ્ચેના 22 માઇલ(34 કિમી)ના અંતર માટે થયો હતો.

- સ્વાતંત્ર્ય પછી રેલવેનો વહીવટ સરકાર હસ્તક આવ્યો અને સરકારે એક અલગ ખાતા દ્વારા તેનો વહીવટ કરવાનું શરૂ કર્યું.
- આજે એશિયા ખંડમાં પ્રથમ અને વિશ્વમાં ચોથા નંબરનું સૌથી મોટું નેટવર્ક ભારતીય રેલવે ધરાવે છે.

- રેલવે ભારત સરકારનું સૌથી મોટું જહેર સાહસ છે,
જે આજે પણ આશરે 14 લાખથી વધુ લોકોને
રોજગારી પૂરી પાડે છે.
- 2012માં ભારતીય રેલવેને 8200 મિલિયન મુસાફરો
અને 970 મિલિયન ટન માલનું વહન કર્યું હતું.

- ભારતમાં રેલવેનો વિકાસ :
 - ભારતમાં આયોજનકાળ દરમિયાન દરેક પંચવર્ષીય યોજનામાં રેલવેના વિકાસ અને આધુનિકીકરણને સતત પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું છે, જે નીચેની બાબતોથી સ્પષ્ટ થશે :
 - દરેક યોજનામાં ગેજ રૂપાંતર કરવાનું કાર્ય ઝડપી બનાવી રેલવેનું આધુનિકીકરણ કરવામાં આવી રહ્યું છે.

- રેલવે મુસાફરી વધુ સલામત બને તે માટે વધુ સવલતો ઉભી કરવામાં આવી રહી છે.
- રેલવે-સ્ટેશનો આધુનિક સુવિધાઓથી સજ્જ કરવામાં આવી રહ્યાં છે.
- આરામદાયક મુસાફરી માટે રેલવેના ડબ્બાઓ આધુનિક સગવડોથી સજ્જ કરવામાં આવી રહ્યા છે.

- જ્ઞપી મુસાફરી માટે રેલવેનું વીજકરણ થઈ રહ્યું છે.
- આધુનિકીકરણ દ્વારા ટ્રેનોની વર્તમાન જ્ઞપમાં વધારો કરવામાં આવી રહ્યો છે. જેથી મુસાફરી અને માલવહનનો સમય બચાવી શકાય.
- ટેલ્ફો અને બુલેટ ટ્રેન શરૂ કરી, રેલવેનું આધુનિકીકરણ કરી આયોજન કરવામાં આવી રહ્યું છે.

પ્રશ્ન 5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

(1) સ્થળાંતરનાં કારણોની સમજૂતી આપો.

➤ સ્થળાંતરને વિસ્તૃત રીતે સમજવા માટે સ્થળાંતરનાં કારણોનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. સ્થળાંતરનાં વિવિધ કારણો નીચે મુજબ છે:

1. આર્થિક કારણો :

- સ્થળાંતરનું મહત્વનું કારણ આર્થિક કારણ છે. આર્થિક કારણમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે:
 - ✓ (i) નોકરી, વ્યવસાય કે ધંધો :
- આર્થિક લાભ માટે વ્યક્તિ નોકરી, વ્યવસાય કે ધંધા માટે એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે સ્થળાંતર કરે છે.

- ✓ (ii) બદલી :
- વ્યક્તિની નોકરીના સ્થળેથી બદલી ફૂરના સ્થળે થતાં તે આર્થિક ફાયદા માટે સ્થળાંતર કરે છે.

- ✓ (iii) કુદરતી સંપત્તિનું પ્રમાણ :
- જે સ્થળે કુદરતી સંપત્તિ વિપુલ પ્રમાણમાં હોય તે સ્થળે વસ્તીનું પ્રમાણ ઓછું હોય ત્યારે કૌશલ્ય ધરાવતી વ્યક્તિ પોતાનું વતન છોડી, આવી જગ્યાએ વસવાઈ કરવા સ્થળાંતર કરે છે.

- જેમ કે, સોનાની ખાણા, હીરાની ખાણા, ઘનીજ સંપત્તિ,
પ્રોલિયમ પેદાશનાં સ્થળોએ ઉંચી આવક મેળવવા
થતું સ્થળાંતર.
- ✓ (iv) શિક્ષણની વધુ સારી તકો મેળવવા :
- ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા સ્થળે શિક્ષણની વધુ સારી તકો
મળતી હોય તે સ્થળે વતનથી દૂર સ્થળાંતર કરે છે.

✓ (v) આરોગ્યની આધુનિક સુવિધાઓ મેળવવા :

➤ વધુ તંદુરસ્ત જીવન માટે અને સારા આર્થિક ઉપાડ્જન માટે આરોગ્યની અત્યંત આધુનિક સેવાઓ ઉપલબ્ધ હોય તે સ્થળે વ્યક્તિ સ્થળાંતર કરે છે.

✓ (vi) આયોજિત સ્થળાંતર :

➤ જ્યારે કુટુંબના સભ્યો આયોજન કરી કુટુંબના એક અથવા વધુ સભ્યોને આર્થિક પ્રવૃત્તિ માટે વતનથી દૂર વસવાટ માટે મોકલે છે, જે આયોજિત સ્થળાંતર છે.

2. સામાજિક કારણો :

➤ સ્થળાંતર માટે કેટલાંક સામાજિક કારણો પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આવાં કારણો નીચે મુજબ છે:

✓ (i) લગ્ન :

➤ લગ્ન થવાથી સ્ત્રી પોતાનું વતન છોડી તેના
પતિના ઘરના સ્થળે કાયમી વસવાટ કરે, તે
સામાજિક કારણે થતું સ્થળાંતર છે.

- ✓ (ii) સામાજિક રીતરિવાજોથી મુક્તિ મેળવવા :
 - ગ્રામ્ય સમાજ મોટે ભાગે રૂઢિયુસ્ત હોય છે, જ્યારે શહેરની વસ્તી મુક્ત વિચારસરણી અને આધુનિક જીવનશૈલી ધરાવતી હોય છે. તેથી ગ્રામ્ય સમાજનો યુવા વર્ગ આવી મુક્ત વિચારસરણીથી આકર્ષાઈને શહેરો તરફ સ્થળાંતર કરે છે.

3. રાજકીય કારણો :

- સ્થળાંતર માટેનાં રાજકીય કારણોમાં મુખ્યત્વે બે કારણો નીચે મુજબ ગણાવી શકાય :
 - ✓ (i) યુદ્ધ અને અશાંતિ :
- વારંવાર યુદ્ધ થતાં હોય તેવા વિસ્તાર સતત અશાંત રહેતા હોય છે અને તે વિસ્તારની પ્રજા સતત ભયના ઓથાર નીચે જીવતી હોય છે.

- આવી પ્રજા શાંત અને સલામત સ્થળે રહેવા અશાંત વિસ્તારમાંથી શાંત વિસ્તારમાં સ્થળાંતર કરે છે.
- ✓ (ii) ધર્ષણ નિવારવા :
 - વારંવાર તોકાનો, ધર્ષણ વગેરે થતાં હોય તેવા અશાંત વિસ્તારમાંથી વ્યક્તિઓ ધર્ષણથી દૂર શાંત વિસ્તારમાં સ્થળાંતર કરે છે.

4. કુદરતી આપત્તિઓ અને પર્યાવરણીય કારણો :

- દુષ્કાળ, ધરતીકંપ, જ્વાળામુખી જેવી કુદરતી આપત્તિ ધરાવતા વિસ્તારમાંથી લોકો સલામત સ્થળો સ્થળાંતર કરે છે.
- પર્યાવરણીય પરિબળને લીધે થતું સ્થળાંતર વિકાસલક્ષી સ્થળાંતર છે. જેમ કે, સરદાર સરોવર યોજનાને કારણે થયેલું સ્થળાંતર.

➤ અભયારણ્ય કે રાષ્ટ્રીય ઉદ્ઘાન તરીકે જહેર થતાં
અમુક વિસ્તારના સ્થાનિક લોકોનું સ્થળાંતર પણ
વિકાસલક્ષી છે.

(2) સ્થળાંતરની હકારાત્મક અસરો ચચો.

➤ સ્થળાંતરની હકારાત્મક અસરો વિવિધ આર્થિક ક્ષેત્રો, વ્યક્તિ, કુટુંબ, સમાજ તેમજ સમગ્ર દેશ માટે ફાયદાકરક તેમજ વિકાસલક્ષી હોય છે.
આવી હકારાત્મક અસરો નીચે મુજબ છે:

1. આવકમાં વૃદ્ધિ :

- સ્થળાંતરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આવકસર્જન અને આવકવૃદ્ધિનો છ.
- જે લોકો ગામડાંમાંથી શહેરોમાં કમાવા માટે સ્થળાંતર કરે છે. તેઓ પોતાની કમાણીનો કેટલોક ભાગ ગામમાં રહેતા પોતાના કુટુંબને મોકલે છે. જેશી કુટુંબના અન્ય સભ્યોના જીવનધોરણમાં સુધારો થાય છે.

➤ ગામડાંના લોકોની આવક વધતાં તેનો કેટલોક
ભાગ તથ્બો કૃષિમાં રોકે છે, જેને કારણે કૃષિમાં
મૂડીરોકાણ વધે છે. પરિણામે જમીનની ફળદુપતા
અને ઉત્પાદકતા તેમજ ઉત્પાદનમાં નોંધપાત્ર
વધારો જોવા મળે છે.

➤ ક્યારેક ગામડાંના લોકો પોતાની આવકનો
કેટલોક ભાગ ધંધા કે વ્યવસાયમાં રોકતા હોય
છ. આ કારણથી ગામડાંમાં કૃષિસંલગ્ન ઉદ્યોગ-
ધંધા તેમજ વ્યવસાય વિકસિત થયેલાં જોવા
મળે છ.

2. દેશના ઝડપી આર્થિક વિકાસમાં ફળો :

➤ સ્થળાંતર કરતી વસ્તી પોતાની કમાણીનો કેટલોક ભાગ
પોતાના વતનમાં વસતા પોતાના કુટુંબીજનોને મોકલે છ.
વળી ક્યારેક તે આવકનું પોતાના દેશના ધંધા,
વેપાર કે ઉદ્યોગોમાં મૂડીરોકાણ કરે છે. પરિણામે
ઉત્પાદનવૃદ્ધિ થતાં દેશની આયાતો વધે છે અને તેથી
દેશમાં વિદેશી ચલણાની અનામતોમાં વધારો થાય છે.